

УДК 37.013.21:378

DOI 10.31652/2415-7872-2018-56-70-74

ПЕДАГОГІЧНИЙ ДОСВІД ЯК НЕОБХІДНА СКЛАДОВА ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

О. В. Акімова

orcid.org/0000-0001-6988-6258

М. С. Коваль

orcid.org/0000-0002-0491-3953

У статті розглянуто питання дослідження взаємозв'язку між здібностями, знаннями, уміннями, навичками як основоположними факторами педагогічної обдарованості. Представлено класифікацію здібностей: за видами психічних функціональних систем (сенсомоторні, перцептивні, мнемічні, розумові, комунікативні); за основними видами діяльності (математичні, музичні, наукові, літературні, педагогічні). Проаналізовано сутність основних понять учення про обдарованість, запропонованих відомими науковцями. Зауважено, що в сучасній науці більшість дослідників визнають існування обдарованості загальної; вони виокремлюють два види обдарованості загальної: інтелектуальну і творчу обдарованість (креативність). Виокремлено поняття педагогічної обдарованості, названо критерії досягнення мети навчально-виховного процесу. Охарактеризовано структуру педагогічної обдарованості, котра може бути представлена такими компонентами: мотиваційним, креативним і рефлексивним. В основу запропонованої моделі педагогічно обдарованої особистості були введені такі компоненти: педагогічні здібності, педагогічна креативність, педагогічна компетентність, педагогічне покликання, інтелектуальні здібності.

Ключові слова: педагогічна обдарованість учителя, педагогічна обдарованість учня, педагогічна компетентність, педагогічні здібності, педагогічна креативність, педагогічна діяльність.

PEDAGOGICAL EXPERIENCE AS THE NECESSARY PART OF PEDAGOGICAL ACTIVITY

O. Akimova, M. Koval'

The article deals with the relationship between abilities, knowledge, skills, skills studying as the fundamental factors of pedagogical giftedness. The classification of abilities is presented: by types of psychical functional systems (sensorimotor, perceptual, mnemonic, mental, communicative); and by the main types of activities (mathematical, musical, scientific, literary, pedagogical). The essence of the basic concepts of the doctrine of giftedness, offered by well-known scholars, is analyzed. It is noted that the most researchers recognize the existence of general giftedness in modern science. They distinguish two types of giftedness such as intellectual and creative giftedness (creativity). The concept of pedagogical giftedness is singled out, the criteria for reaching the goal of the educational process are named. The structure of pedagogical giftedness, which can be represented by three components: motivational, creative and reflexive, is described. In the basis of the proposed model of pedagogically gifted personality, the following components were introduced: pedagogical abilities, pedagogical creativity, pedagogical competence, pedagogical vocation, intellectual abilities.

Key words: the teacher's pedagogical talent, the student's pedagogical talent, pedagogical competence, pedagogical abilities, pedagogical creativity, pedagogical activity.

Здатність до збереження і примноження інтелектуального потенціалу є визначальним чинником розвитку суспільства, яке існує в умовах глобалізації та інформатизації XXI століття. Тому одним із пріоритетних напрямів державної політики в Україні має бути постійна підтримка обдарованої молоді та теоретико-методологічна розробка проблеми обдарованості у вітчизняній науці. Досвід та успіхи найбільш розвинених країн світу в галузі науки, виробництва, розвитку нових технологій, культури та освіти свідчать про необхідність радикальної перебудови системи навчання з метою створення умов для обдарованої молоді вільно проявляти свої особливості, розвиватися відповідно своїм нахилам. Проте в нашій країні до останніх років цей процес відбувався стихійно, спираючись лише на регіональні можливості та на власну ініціативу [2, с. 2].

Кінець XX – початок XXI ст. став періодом масштабних освітніх реформ, головною причиною яких є глобалізаційні процеси, що охопили світ. Складний та багатовимірний вплив цих процесів на освіту доповнюється ще низкою чинників, серед яких найбільш важливими є: по-перше, розвиток економіки

знань, яка перетворює освіту на продуктивний сектор; по-друге, якісно новий етап розвитку інформаційно-комунікаційних технологій, що слугують як засобом прискорення процесів економічної, політичної та культурної глобалізації, так і самостійним важелем освітніх змін [12, с. 371]. Світова спільнота усвідомлює й визнає вирішальну роль освіти в розвитку кожної особистості впродовж життя й у розв'язанні проблем гуманізації сучасного суспільства; стрімкими темпами відбувається інтернаціоналізація та інтеграція світового освітнього простору; спостерігається активізація академічної мобільності, інтенсифікація інформаційних процесів; нові інформаційні технології дозволяють підвищити якість освіти у віддалених районах і сільській місцевості, забезпечують залучення учнів до сучасних наукових досягнень [13, с. 16].

Україна розглядає освітнє й науково-технічне співробітництво з Європейським Союзом у контексті розвитку економіки знань, що закладено в Європейській стратегії розвитку до 2020 року. Це відображено й у Національній стратегії розвитку освіти України до 2021 року.

Для підвищення ефективності здійснюваної сьогодні роботи стосовно виявлення, навчання та виховання обдарованих дітей важливого значення набуває вивчення зарубіжного досвіду в цій сфері. Виявлення та розвиток обдарованих дітей займає значне місце в освітній політиці країн Західної Європи та США, оскільки талант – не лише суспільне багатство, але й основа науково-технічного прогресу. У більшості розвинених країн світу зрозуміли, що успіх нації все більше залежить від обдарованих учнів і студентів. У цих країнах уже не задовольняються лише пошуком обдарованих дітей, але й докладають зусиль для створення в суспільстві відповідної атмосфери, що сприяє їхній самореалізації [1, с. 32].

Із середини 50-х років XX століття в Європі та США розпочалися інтенсивні дослідження проблеми таланту. У Лондоні 1975 року відбулася Перша міжнародна конференція, присвячена питанням освіти обдарованих дітей. Естафету було підхоплено Сан-Франциско (США) у 1977 р. На початку 80-х рр. у США та європейських державах було започатковано розвиток нової прикладної галузі психології – психології талановитих і обдарованих, до завдань якої належать вивчення психологічних особливостей прояву обдарованості, причин затримки в розвитку таланту в дитячі роки, а також розробка методів організації психологічної допомоги обдарованим [1, с.32-44.]

Результати тестів, що вимірюють знання випускників у різних країнах світу у звіті 2016 року «Погляд на освіту» оприлюднила Організація економічного співтовариства та розвитку: <http://vnz.org.ua/novyny/svit/9659-doslidnyky-zjasuvaly-v-jakij-krayini-najrozumnishi-studenty>. За тестами загальної грамотності, найкращих випускників варто шукати не в США чи Британії, а в Японії та Фінляндії, – повідомляє «BBC-Україна». Згідно з цими даними, що походять лише з результатів тестів без урахування репутації закладів освіти, у лідери вийшли зовсім інші національності, ніж можна було б очікувати. Країни, де випускники показали найкращі результати (за тестами ОЕСР): 1. Японія. 2. Фінляндія. 3. Нідерланди. 4. Австралія. 5. Норвегія. 6. Бельгія. 7. Нова Зеландія. 8. Англія. 9. США. 10. Чехія. Цікаво, що країни, які посіли перші місця, не представлені у традиційних рейтингах університетів і не займають там перших позицій. Наприклад, за рейтингом QS World University Rankings, серед 100 найкращих університетів світу ми знаходимо 32 університети з США та лише один – з Нової Зеландії. Зазначимо, що дослідження проводили не за рейтингами університетів, а на підставі знань студентів, які проходили тести ОЕСР. Узагальнення досвіду Великобританії, Німеччини, Франції, США, Японії дозволило виявити, що в теорії й практиці навчання обдарованих дітей використовують 2 основних підходи: кількісний (обсяг, темп, інтенсивність) та якісний (характер викладу навчального матеріалу) [2].

Численна кількість як науковців, так і практиків у своїх роботах розкривають проблему обдарованості підростаючого покоління: розвиток обдарованості на різних вікових етапах (А. Брушлинський, В. Давидов, Б. Ельконін, О. Кульчицька, В. Паламарчук та ін.); виявлення і розвиток обдарованості учнів (Ю. Гільбух, В. Крутецький, Б. Теплов та інші); вивчення комплексу психологічних, педагогічних, методичних питань, а саме: обдарованості, її визначення, розвитку, діагностики, ідентифікації (Є. Ільїн, О. Коваленко, Ю. Кузнєцова, О. Музика, Дж. Рензулі, Б. Теплов, М. Холодна, О. Щєбланова, К. Юнг та інші); стан психолого-педагогічного супроводу обдарованих особистостей (Г.Бурменська, Ю. Кузнєцова, О.Кульчицька, О. Марінушкіна, О. Ніколаєва, А. Савенков, В. Слуцький, П. Тадеєв, Л. Туріщева, Г. Шубіна, О. Щєбланова та інші); дослідження творчої, креативної особистості вчителя (Н. Бібік, В.Бондар, І. Зязюн, Н. Кічук, О. Пометун, О. Савченко, С.Сисоєва, В. Фрицок). Проблему обдарованості підростаючого покоління у своїх працях розглядали: О. Антонова, Н. Білоус, С. Болтівець, Л. Буркова, О. Буров, Н. Ваганова, О. Дронова, О. Загребельна, В. Рибалка, Г. Сухорукова, Л. Терещенко, О. Хлівна, О. Чудакова, В. Щорс та ін.

Робота викладачів із обдарованими студентами в сучасній системі інтегрованої освіти є однією з найактуальніших проблем у педагогіці. Обдаровані студенти – це не абстрактні носії талантів, майбутні фахівці й видатні науковці, це, передусім, живі люди. Саме тому за їхніми здібностями необхідно бачити, перш за все, людину з її недоліками та достоїнствами. Такий підхід здатний забезпечити особистий розвиток талановитих студентів. Досить поширена думка про те, що найбільш кваліфіковані викладачі повинні

займатися лише з обдарованими студентами, а це в свою чергу має відтінок дискримінації [6, с. 64-65].

Обдарованість, як найзагальніша характеристика здібностей, передбачає комплексне вивчення. Відповідно до етапів становлення педагогіки проблеми обдарованості дітей розглядали в різних аспектах: природа індивідуальних особливостей та їхні прояви впродовж вікових періодів життєдіяльності людини (Аристотель, Дідро, Конфуцій, Платон, Сократ та ін.); окреслення обсягу знань з обґрунтуванням їхнього впливу на розвиток і виховання різнобічних обдарувань кожної дитини з оперттям на її вроджені сили й здібності (А.Дістервег, Я.Коменський, Й.-І.Песталоцці та ін.); пошуки витоків здібностей людини (А.Біне, Ф.Гальтон, Т.Сімон, та ін.) тощо [8, с.6].

Здібності – це індивідуально-психологічні особливості, що відрізняють одну людину від іншої, що визначають успішність виконання діяльності або ряду діяльностей, що не зводяться до знань, умінь і навичок, але зумовлюють легкість і швидкість навчання новим способам і прийомам діяльності. Представлено класифікацію здібностей: за видами психічних функціональних систем (сенсомоторні, перцептивні, мнемічні, розумові, комунікативні); за основними видами діяльності (математичні, музичні, наукові, літературні, педагогічні) [5].

Суб'єктно-особистісний потенціал обдарованих студентів вищих педагогічних навчальних закладів розглядають через критерій загальної обдарованості. Обдарованість загальна – рівень розвитку загальних здібностей, що визначає діапазон інтелектуальних можливостей людини й забезпечує досягнення значних успіхів щодо виконання різних видів діяльності. Є основою для формування багатьох здібностей і результатом розвитку спеціальних здібностей. Припущення про можливість існування загальної обдарованості вперше висловив у середині XIX ст. Ф. Гальтон. На початку XX ст. Ч.-Е. Спірмен запропонував двофакторну теорію інтелекту, що ґрунтувалась на припущенні про існування фактора обдарованості загальної і фактора спеціальних здібностей. Це викликало гостру дискусію між прихильниками існування загального фактора (Г.-Ю. Айзенк та ін.) і множинності первинних інтелектуальних здібностей (Е.-Л. Торндайк, Л.-Л. Терстоун). У сучасній науці більшість дослідників визнають існування обдарованості загальної. Вони виокремлюють два види обдарованості загальної: інтелектуальну і творчу обдарованість (креативність). У факторних дослідженнях інтелекту було виявлено два незалежні типи: художню і практичну обдарованість. Більшість людей має риси обох типів. Обдарованість загальна є своєрідним поєднанням уродженого й набутого досвідом [10, с. 228].

Основою для розкриття особливостей обдарованих студентів у вищій школі є система суб'єктно-особистісного потенціалу, що поєднує чотири концепти: саморегуляція, що характеризує суб'єктність; ІТ особистості та інтелекту, що відображає уявлення суб'єкта про свій потенціал розвитку; локус контролю, який указує на здатність суб'єкта встановлювати зв'язок між своїми діями і їх результатами в різних сферах життя; самоактуалізація, що розкриває суб'єктивне сприйняття можливості реалізації своїх здібностей і актуалізації суб'єктно-особистісних властивостей в конкретних умовах.

Суб'єктно-особистісний потенціал обдарованих студентів визначають як психологічний ресурс, компоненти якого перебувають у динамічному взаємозв'язку і служать функції саморозвитку й самореалізації в пізнавальній та інших видах діяльності [7]. Обдарованих студентів характеризує ініціативність, рішучість, тверда воля, критичне мислення, ясний, гнучкий розум, комплекс вмінь, здібностей щодо здійснення запланованої діяльності [16].

Особистість характеризується не тільки тим, чого вона хоче, до чого прагне, але й тим, що вона може. Закономірності розвитку здібностей, так само як і розвитку потреб, мотивів, цілей, не можуть бути зрозумілі без аналізу життєдіяльності особистості в суспільстві. У психологічних дослідженнях здібності, як відомо, розглядаються не самі по собі, а щодо певних видів діяльності. Існують різні точки зору щодо здібностей, їхнього розвитку. Загальний принцип – розглядати розвиток особистості в системі суспільних відносин, які реалізуються в її діяльностях і в її взаємодії з іншими людьми, повинен бути послідовно застосований також і в дослідженнях здібностей [9].

Найвищих результатів у педагогічній діяльності досягають педагогічно обдаровані вчителі, які досягли високого рівня педагогічної майстерності. В основу запропонованої нами моделі педагогічно обдарованої особистості були введені такі компоненти: педагогічні здібності, рівень розвитку яких вище середнього; педагогічна креативність, тобто здатність учителя до педагогічної творчості; педагогічне покликання, як спрямованість особистості до виконання педагогічної діяльності; інтелектуальні здібності, як необхідний фактор, який сприяє засвоєнню і трансформації знань в певній науковій сфері. Варто зазначити, що тільки факт наявності в людини педагогічних здібностей ще не забезпечує ефективність виконання ним педагогічної діяльності. Практика роботи сучасної школи свідчить, що вчитель повинен не тільки чітко і правильно відтворювати необхідну інформацію – він повинен вміти генерувати нові, оригінальні ідеї, знаходити нетрадиційні способи розв'язання проблемних педагогічних ситуацій і завдань, тобто володіти креативністю мислення [3, с. 92]. У педагогіці встановлено залежність досягнень учнів від діяльності їхніх учителів. Це дає підставу стверджувати, що система роботи вчителя є найважливішим

фактором розвитку учнів, а його обдарованість – умовою розвитку творчих здібностей учнів [4].

Значущим чинником у рівні професіоналізму педагога є педагогічна обдарованість. Обдарованість визначають як систему, що розвиває упродовж життя якість психіки, яка визначає можливість досягнення людиною більш високих (незвичайних, неабияких) результатів в одному або декількох видах діяльності порівняно з іншими людьми [11].

Під час вивчення відмінностей в системі знань талановитих і малоздібних учителів, що мають приблизно однаковий стаж роботи, було встановлено, що ці відмінності полягають в рівні сформованості психологічних компонентів знань, перебудовують усю систему знань. У малоздібних учителів критерієм відбору й композиційної побудови навчальної інформації є її виклад у програмах, підручниках, методичних розробках, тобто базовими є два компоненти знань (знання предмета й знання методики його викладання). У талановитого вчителя, крім цього, є ще, щонайменше, три критерії досягнення мети навчально-виховного процесу, які безпосередньо впливають на трансформацію повідомлення, його адаптацію до конкретних умов діяльності: психологічні особливості засвоєння предмета конкретними учнями; соціально-психологічні особливості взаємин з класом і учнів між собою; аутопсихологічні особливості самого викладача (його знання, вміння, навички). Ухвалення рішення та вибір методу, стратегія впливу відбуваються з урахуванням цих критеріїв.

Педагогічну обдарованість розуміють як один із видів соціальної обдарованості. Саме в педагогічній обдарованості найбільш яскраво й концентровано висвітлено сутність соціальної обдарованості. Педагогічна обдарованість виступає як психологічна передумова розвитку здібностей до професій соціономічного типу. Вона сприяє розвитку професійних здібностей в низці галузей людської діяльності, пов'язаних із відносинами в системі «людина – людина» (О.М. Климова) [15].

Дослідники Ф. Гоноболін, Н. Левітов, Н. Щербаков розглядають педагогічну обдарованість як комплекс здібностей, що дозволяють найбільш ефективно здійснювати педагогічну діяльність. Структура педагогічної обдарованості може бути представлена трьома компонентами: мотиваційним, креативним і рефлексивним. *Мотиваційний* компонент складають: здатність надавати особистісний сенс подій і власної діяльності, відносин із людьми, активна професійна спрямованість особистості викладача на розвиток сутнісних сил учня; інтерес до творчої та професійно-пізнавальної діяльності; потреба в самовираженні й саморозвитку. *Креативний* компонент поєднує в собі: творчість, пов'язану зі сприянням розвитку іншої людини; здатність до виявлення й постановки проблем; здатність до нестандартних рішень навчально-професійних завдань; ініціативність, самостійність. *Рефлексивний* – визначається спрямованістю особистості на усвідомлення свого «Я»; активним пошуком шляхів професійного і творчого саморозвитку [14].

Отже, значущим чинником у рівні професіоналізму педагога є педагогічна обдарованість. Педагогічну обдарованість розуміють як один з видів соціальної обдарованості. Саме в педагогічній обдарованості найбільш яскраво й концентровано виявлено сутність соціальної обдарованості. Педагогічна обдарованість виступає як психологічна передумова розвитку здібностей до професій соціономічного типу. Перспективу подальших досліджень убачаємо в розкритті особливостей виявлення обдарованих студентів у вищій школі та створення необхідних умов для їхнього подальшого професійного зростання.

Література

1. Антонова О.С. Досвід виховання і навчання обдарованої особистості у західній педагогіці / О. С. Антонова // Нові технології навчання: Наук.-метод. зб. / Інститут інноваційних технологій і змісту освіти Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України, Академія міжнародного співробітництва з креативної педагогіки. – Київ-Вінниця, 2014. – Вип. 83. – С. 32-44.
2. Антонова О. С. Теоретико-методологічні засади навчання обдарованих студентів у педагогічних університетах / О.С.Антонова. // Автореф. дис. на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук зі спеціальності 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки. – Київ, 2008. – 38 с.
3. Антонова Е.Е. Педагогическая креативность как ведущий компонент структуры педагогической одарённости / Е. Е. Антонова // Педагогическое образование и наука: научно-методический журнал. – № 12. – М. : Международная академия наук педагогического образования, 2008. – С. 92-98.
4. Бермес О. А. Педагогические способности и педагогическая одаренность / О. А. Бермес // [Электронный ресурс] Режим доступа: <http://nsportal.ru/shkola/materialy-metodicheskikh-obedinenii/library/2015/01/27/pedagogicheskie-sposobnosti-i>
5. Верниенко Л. В. Акмеологические факторы развития педагогических способностей учителей начальных классов / Л.В. Верниенко // Дисс. канд. психол. наук. 19.00.13 Психология развития, акмеология. 2009. – Москва. –161с. // [Электронный ресурс] Режим доступа: <http://www.dissercat.com/content/akmeologicheskie-factory-razvitiya-pedagogicheskikh-sposobnostei-uchitelei-nachalnykh-klasso#ixzz4IIAWUEFh>
6. Галиця В.В. Особливості роботи викладачів вищих навчальних закладів з обдарованими студентами: досвід і перспективи / В.В. Галиця, А.В. Самко, Н.М. Толмосова, П.А. Варванський, О.П. Білий // Запорожский медицинский журнал. – 2011. Том 13. – № 2. – С. 64-65.
7. Захарова Н. С. Субъектно-личностные аспекты адаптации одаренных студентов к обучению в высшей школе. / Н.С. Захарова // [Электронный ресурс] Режим доступа : <http://emissia.org/offline/2013/1991.htm> – Назва за екрану.

8. Лазарович Н.Б. Навчально-виховна робота з обдарованими дітьми 5-6 років у дошкільних навчальних закладах (кінець XX – початок XXI століття): автореф. дис...канд. пед. наук: 13.00.0101 – загальна педагогіка та історія педагогіки / Н.Б.Лазарович. – Івано-Франківськ, 2006. – 20 с.
9. Ломов Б.Ф. Методологические и теоретические проблемы психологии / Б.Ф.Ломов. – Москва: Наука, 1984. – 324 с.
10. Психологічна енциклопедія / Автор-упорядник О.М.Степанов. – К.: «Академвидав», 2006. – 424 с.
11. Рабочая концепция одаренности. – М.: Магистр, 2003. – 94 с.
12. Романова М. Основні вимоги до випускника інженерного вищого навчального закладу в компетентнісній парадигмі освіти / М.Романова // Міжнародний науковий вісник. Випуск 7 (26). – Ужгород – Кошице-Мішкольц, 2013. – С. 110-120.
13. Сбруева А. А. Тенденції реформування середньої освіти розвинених англомовних країн в контексті глобалізації (90-ті рр. XX – початок XXI ст.). / Сбруева Аліна Анатоліївна. – К., 2005. – 681 с.
14. Теряева С.А. Профессионализм педагога и педагогическая одаренность / С. А. Теряева // Педагогическое образование: история, современность, перспективы. Материалы II Международной научно-практической конференции. – Казань: Отечество, 2012. – 118 с.
15. Хрусталева Т. М. Педагогическая одаренность школьников: теоретические основания и эмпирическое исследование / Т. М. Хрусталева // [Электронный ресурс] Режим доступа: http://edu.tltsu.ru/sites/sites_content/site1238/html/media69595/102_xrustaleva.pdf
16. Шкіренко О. В. Розвиток духовної сфери обдарованих студентів-правознавців. / О.В. Шкіренко // [Електронний ресурс] Режим доступу : http://lib.iitta.gov.ua/5982/1/%D0%A1%D1%82_%D0%A8%D0%BA%D1%96%D1%80%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE_%D0%86%D0%9E%D0%94.pdf – Назва за екрану.

References

1. Antonova O. Ye. Dosvid vykhovannia i navchannia obdarovanoi osobystosti u zakhidnii pedahohitsi / O. Ye. Antonova // Novi tekhnologii navchannia: Nauk.-metod. zb. / Instytut innovatsiinykh tekhnologii i zmistu osvity Ministerstva osvity i nauky, molodi ta sportu Ukrainy, Akademiia mizhnarodnoho spivrobotnytstva z kreatyvnoi pedahohiky. – Kyiv-Vinnytsia, 2014. – Vyp. 83. – S. 32-44.
2. Antonova O. Ye. Teoretyko-metodolohichni zasady navchannia obdarovanykh studentiv u pedahohichnykh universytetakh / O.Ie.Antonova. // Avtoref. dys. na zdobuttia naukovooho stupenia doktora pedahohichnykh nauk zi spetsialnosti 13.00.01 – zahalna pedahohika ta istoriia pedahohiky, Kyiv – 2008. – 38 s.
3. Antonova E.E. Pedagogicheskaya kreativnost' kak vedushchij komponent struktury pedagogicheskoy odaryonnosti / E. E. Antonova // Pedagogicheskoe obrazovanie i nauka: nauchno-metodicheskij zhurnal. – № 12. – М.: Mezhdunarodnaya akademiya nauk pedagogicheskogo obrazovaniya, 2008. – S. 92-98.
4. Bermes O. A. Pedagogicheskie sposobnosti i pedagogicheskaya odarennost' / O. A. Bermes // [EHlektronnyj resurs] Rezhim dostupa: <http://nsportal.ru/shkola/materialy-metodicheskikh-obedineni/library/2015/01/27/pedagogicheskie-sposobnosti-i>
5. Vernienko L. V. Akmeologicheskie faktory razvitiya pedagogicheskikh sposobnostej uchitelej nachal'nyh klassov / L.V. Vernienko // Diss. kand. psihol. nauk. 19.00.13 Psihologiya razvitiya, akmeologiya. 2009. – Moskva. –161s. // [EHlektronnyj resurs] Rezhim dostupa: <http://www.dissercat.com/content/akmeologicheskie-faktory-razvitiya-pedagogicheskikh-sposobnostei-uchitelei-nachalnykh-klasso#ixzz4IIAWUEFh>
6. Halysia V.V. Osoblyvosti roboty vykladachiv vyshchych navchalnykh zakladiv z obdarovanymy studentamy: dosvid i perspektyvy / V.V. Halysia, A.V. Samko, N.M. Tolmosova, P.A. Varvanskyi, O.P. Bilyi // Zaporozhskiy medytsynskiy zhurnal. – 2011, tom 13, № 2. – s. 64-65.
7. Zakharova N. S. Sub'ektno-lychnostnye aspekty adaptatsyy odarennykh studentov k obucheniyu v vysshei shkole. / N.S. Zakharova // [Электронный ресурс] Rezhym dostupa : <http://emissia.org/offline/2013/1991.htm> – Nazva za ekranu.
8. Lazarovych N.B. Navchalno-vykhovna robotaz obdarovanymy ditmy 5-6 rokov u doshkilnykh navchalnykh zakladakh (kinets XX – pochatok XXI stolittia): avtoref. dys...kand. ped. nauk: 13.00.0101 – zahalna pedahohika ta istoriia pedahohiky / N.B.Lazarovych. – Ivano-Frankivsk – 2006. – 20 s.
9. Lomov B.F. Metodologicheskie i teoreticheskie problemy psihologii / B.F. Lomov. – Moskva: Nauka, 1984. – 324 s.
10. Psykholohichna entsyklopediia / Avtor-uporiadnyk O.M.Stepanov. – K.: «Akademvydav», 2006. – 424 s.
11. Rabochaya koncepciya odarennosti. – М.: Magistr, 2003. – 94 s.
12. Romanova M. Osnovni vymohy do vypusknika inzhenernoho vyshchoho navchalnoho zakladu v kompetentnisnii paradyhmi osvity / M.Romanova // Mizhnarodnyi naukovyi visnyk. Vypusk 7 (26). – Uzhhorod – Koshytse-Mishkolts.– 2013. – S.110-120.
13. Sbrueva A. A. Tendentsii reformuvannia serednoi osvity rozvynenykh anhlomovnykh krain v konteksti hlobalizatsii (90-ti rr. KhKh – pochatok KhKhI st.). / Sbrueva Alina Anatoliivna. – K., 2005. – 681 s.
14. Teryaeva S.A. Professionalizm pedagoga i pedagogicheskaya odarennost' / S. A. Teryaeva // Pedagogicheskoe obrazovanie: istoriya, sovremennost', perspektivy. Materialy II Mezhdunarodnoj nauchno-prakticheskoy konferencii. – Kazan': Otechestvo, 2012. – 118 s.
15. Hrustaleva T. M. Pedagogicheskaya odarennost' shkol'nikov: teoreticheskie osnovaniya i ehmpiricheskoe issledovanie / T. M. Hrustaleva // [EHlektronnyj resurs] Rezhim dostupa: http://edu.tltsu.ru/sites/sites_content/site1238/html/media69595/102_xrustaleva.pdf
16. Shkirenko O. V. Rozvytok dukhovnoi sfery obdarovanykh studentiv-pravoznavtsiv. / O.V. Shkirenko // [Elektronnyj resurs] Rezhym dostupu : http://lib.iitta.gov.ua/5982/1/%D0%A1%D1%82_%D0%A8%D0%BA%D1%96%D1%80%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE_%D0%86%D0%9E%D0%94.pdf – Nazva za ekranu.